Coenraad Kerbert en de opkomst van de natuurbeweging

Het begon allemaal in Artis!

Dat er in Nederland rond 1900 een opbloei plaatsvond van de belangstelling voor de inheemse natuur is vooral de verdienste van Eli Heimans en Jac. P. Thijsse. Maar zonder de steun van Coenraad Kerbert waren de twee onderwijzers vast niet zo ver gekomen.

Tekst Marga Coesèl

Coenraad Kerbert.

Eli Heimans en Jac. P. Thijsse leerden elkaar kennen in 1893. Heimans had kort daarvoor een lesboekje voor het natuuronderwijs gepubliceerd. Een originele, nieuwe methode waar Thijsse bijzonder enthousiast over was. Hij stelde voor samen een serie natuurboekjes te gaan schrijven voor de opgroeiende jeugd. Heimans was er direct voor te vinden.
De twee jonge onderwijzers beseften goed dat zij op het gebied van natuurstudie amateurs waren. Om toch beslagen ten ijs te komen, besloten zij aan te kloppen bij Artisdirecteur Coenraad Kerbert. Thijsse kende hem nog van zijn opleiding tot onderwijzer. De bioloog Kerbert had, voordat hij directeur werd, lesgegeven op de Amsterdamse kweekschool. Onder zijn leerlingen viel de jonge Thijsse op door zijn kennis van de natuur. Kerbert had hem meegenomen op excursies en hem gestimuleerd werk te maken van de natuurstudie. Toen Thijsse samen met Heimans bij hem aanklopte om hulp stelde hij direct zijn bibliotheek en collecties beschikbaar.

Natura Artis Magistra

In 1893 was Coenraad Kerbert pas drie jaar directeur van Artis, maar hij genoot al veel gezag op grond van zijn wetenschappelijke en bestuurlijke kwaliteiten. Als hoofd van de dierentuin voerde hij een ander beleid dan zijn voorganger G.F. Westerman. Deze voormalige boekhandelaar had in 1838 samen met twee vrienden een zoölogisch genootschap opgericht onder de naam Natura Artis Magistra, ‘de natuur is leermeesteres van de kunst’. Ze hadden een stuk grond gekocht in het groene ‘Plantaadje’ in Amsterdam om levende en

Oude prent van het ledenlokaal.

opgezette dieren aan het publiek te tonen. Het genootschap richtte zich aanvankelijk op een welgesteld publiek. Door het betalen van een jaarlijkse contributie hadden mensen uit de gegoede kringen vrij toegang tot de tuin. Artis fungeerde als een exclusieve ontmoetingsplek. Voor de gewone man bleef het hek gesloten, die kon zich de luxe van een abonnement niet veroorloven.
Onder leiding van Westerman groeide Artis snel in omvang en aanzien, maar het miste nog een aquarium. Om dat project te financieren sloot het genootschap in 1879 een overeenkomst met de gemeente Amsterdam. De gemeente stelde de grond beschikbaar onder voorwaarde dat het aquariumgebouw ook ruimte zou bieden voor onderzoek en onderwijs in de zoölogie. Zo gezegd zo gedaan. De inrichting van het aquarium werd opgedragen aan de jonge Coenraad Kerbert.

Het grafmonument van Coenraad Kerbert.
Foto: Wikimedia Commons/Richardkw

Een zoöloog als directeur

Coenraad Kerbert werd in 1849 in Monnickendam geboren als zoon van een predikant. Anders dan Heimans en Thijsse, die van eenvoudige komaf waren, kreeg Kerbert de kans een academische studie te volgen. Hij studeerde natuurfilosofie, eerst in Amsterdam en later ook in Utrecht en Leiden. Het doctoraalexamen legde hij in 1875 af in Leipzig, waar hij een jaar later promoveerde. Kort daarna werd hij benoemd tot assistent zoölogie aan de Universiteit van Amsterdam, een functie die hij combineerde met een baan als leraar plant- en dierkunde aan de Amsterdamse kweekschool.
De taak om het aquarium in te richten werd door Kerbert voorbeeldig vervuld. Het Artis-aquarium, dat in december 1882 zijn deuren opende, was voorzien van de nieuwste snufjes en oogstte veel succes, in binnen- en buitenland. Dat Kerbert met zijn optreden naam had gemaakt, bleek toen hij direct na de dood van Westerman, in 1890, werd gekozen tot diens opvolger. Met Kerbert kreeg Artis een directeur die was opgeleid tot zoöloog. Hij gebruikte zijn kennis om verwante soorten bij elkaar te plaatsen en zette zich in voor een betere huisvesting van de dieren; al was dat nog lang niet volgens hedendaagse normen. In 1897 verrees een gloednieuw ‘berenpaleis’ en zo’n tien jaar later werden ook oude verblijven voor apen, vogels en reptielen afgebroken en vervangen door nieuwe.
Door toedoen van Kerbert nam het wetenschappelijk onderzoek in de tuin toe, maar misschien wel zijn belangrijkste verdienste was dat hij zich richtte op een breder publiek.

Biologisch reveil

Hoewel Kerbert het de vaste leden van het genootschap zoveel mogelijk naar de zin probeerde te maken, zette hij zich ook in om het gewone volk, en vooral kinderen, naar de tuin te krijgen. In dit streven paste zijn hulp aan Heimans en Thijsse. Hij zag in hen, zoals Thijsse schreef “een schakel tussen geleerden enerzijds en kinderen en eenvoudigen anderzijds”. Kerbert was zelf een geleerde, “maar dat belette hem niet om in volle sympathie samen te werken met ons leeken.”
Na hun bezoek aan Kerbert gingen de twee onderwijzers voortvarend aan de slag. Al in 1894 verscheen het eerste deeltje van de reeks Van vlinders, bloemen en vogels, die uiteindelijk zes deeltjes zou tellen. De originele boekjes over het leven van gewone, veel voorkomende planten en dieren hadden meteen succes. Omdat het tweetal stof te over had, begonnen zij in 1896, samen met hun collega-onderwijzer J. Jaspers jr, een eigen blad, getiteld De Levende Natuur, een tijdschrift voor natuursport.
Succes oogsten Heimans en Thijsse ook met hun Geïllustreerde flora van Nederland (1899) en hun Wandelboekje voor Natuurvrienden (1900). Ook natuurboeken van andere auteurs, zoals H.J. Calkoen en Vitus Bruinsma, vonden gretig aftrek. Er was sprake van een duidelijke opbloei van de belangstelling voor de inheemse natuur. Dat rond 1900 de natuurstudie aansloeg hing samen de economische en sociale veranderingen in die tijd. Door de opkomende industrie nam de afstand tot de natuur toe en groeide het verlangen naar buiten. Zowel het wandelen als de natuursport raakten in de mode.

Het ging, zeker bij de natuursport, niet om grote aantallen, uiteindelijk was het een klein percentage van de bevolking, maar de toenemende belangstelling voor de natuurstudie was wel opvallend.

Verenigingsman

Binnen de groeiende kring van natuurliefhebbers gingen al snel stemmen op om zich te verenigen. Er bestonden wel al verenigingen op het gebied van natuurstudie, zoals de Nederlandse Botanische Vereniging en de Nederlandse Dierkundige Vereniging, maar die droegen een wetenschappelijk karakter en boden geen plaats aan beginnende amateurbiologen. Eind negentiende eeuw rees het verlangen om verenigingen op te richten voor 'gewone' natuurliefhebbers.
Kerbert was een echte verenigingsman die al in zijn studententijd blijk had gegeven van organisatorische kwaliteiten. Toen de natuurliefhebbers kwamen aanzetten met plannen om verenigingen op te richten, verleende hij enthousiast zijn medewerking, zowel in praktische zin als moreel. Zonder de hulp van Kerbert, een man die door zijn kennis en positie aanzien en gezag genoot, waren de plannenmakers niet ver gekomen. Dan was de georganiseerde natuurbeweging misschien niet of pas veel later van de grond gekomen.
Kerbert had begin 1901 een belangrijk aandeel in de oprichting van de Nederlandse Ornithologische Vereniging. In diezelfde tijd was hij nauw betrokken bij het ontstaan van onze KNNV. Hij stelde een zaal van Artis beschikbaar aan H. Heukels en H.W. Heinsius, twee leraren plant- en dierkunde die plannen hadden voor een natuurhistorische vereniging. De bijeenkomst vond plaats op 26 januari 1901. Tijdens deze bijeenkomst, waarbij behalve Kerbert ook Heimans, Thijsse en andere natuurliefhebbers aanwezig waren, werd besloten tot oprichting van de Natuurhistorische Vereniging te Amsterdam. Kerbert nam de taak van penningmeester op zich. Vrijwel gelijktijdig werden ook in andere steden natuurhistorische clubs opgericht. Op initiatief van de Amsterdammers kwamen afgevaardigden van deze clubs 27 december 1901 bijeen, opnieuw verleende Kerbert gastvrijheid. Nog diezelfde dag werd besloten tot oprichting van een landelijke organisatie, de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (NNV), de huidige KNNV.
Toen de NNV in 1905 het inititatief nam tot oprichting van een vereniging tot behoud van natuurmonumenten verleende Kerbert weer alle medewerking. Op 22 april 1905 zag in Artis de Vereniging Natuurmonumenten het licht en daarmee kwam de natuurbescherming in Nederland op gang.

Epiloog

De jaren daarna bleef er een nauw contact bestaan tussen Kerbert en de organisaties die in Artis waren opgericht. Zij klopten nooit vergeefs bij hem aan om vergaderruimte. Hij gaf adviezen en hielp bij het ten uitvoerbrengen van plannen, zoals het houden van de Biologische Tentoonstellingen en het inrichten van het Heimans Diorama.
Tegenwoordig zijn er nog maar weinig mensen die weten dat de georganiseerde natuurbeweging begon in Artis en dat Artisdirecteur Coenraad Kerbert daar zo'n belangrijke rol bij speelde. Het is goed om er negentig jaar na zijn dood – Kerbert stierf in 1927 – weer eens de aandacht op te vestigen.

Literatuur

Sterke, J. 1985. Dr. Kerbert. Artis in de overgang. Doctoraal scriptie Nijmegen.
Coesèl, M., J. Schaminée & L. van Duuren. 2007. De natuur als bondgenoot. De wereld van Heimans en Thijsse in historische perspectief. KNNV Uitgeverij.

De aquariumzaal van Artis. Foto: J. van den Berg